

УДК 343.9

Є. М. Рожик*аспірант кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»***МІСЦЕ НЕГАТИВНИХ ОБСТАВИН У СИСТЕМІ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ**

Сьогодні Україна перебуває на шляху реформування всіх важливих соціальних інституцій, які безпосередньо призведуть до подальшого її розвитку як правової та демократичної держави. Однак будь-який розвиток призводить до появи деяких негативних наслідків, що є, на жаль, безумовним супутником еволюції. Однак зазначене вище не звільняє від необхідності дослідження побічних ефектів та визначення раціональних шляхів боротьби з ними.

Одним із таких явищ є злочинна діяльність, розвиток якої спостерігається останнім часом, що детермінує потребу в удосконаленні наявних теоретичних та практичних засобів та способів боротьби з нею.

Злочинна діяльність (як і будь-яка людська діяльність) залишає по собі відповідні наслідки у навколишньому середовищі, що призводить до зміни його структури. Під час дослідження вказаних змін слідчий ретроспективно відтворює подію злочину та дії, які вчинялись для досягнення злочинного результату.

Однак слід зазначити, що під час вивчення обстановки злочину слідчий має ставити під сумнів будь-яку зміну у її структурі, оскільки їх поява може бути спричинена навмисними діями злочинця, спрямованими на інсценування як події злочину, так і окремих її елементів.

У науковій літературі інсценування злочину заведено відносити до протидії розслідування злочинів. Природне бажання особи, яка вчинила злочин, уникнути відповідальності й покарання за скоєне завжди спонукає вживати заходів із метою приховування факту вчинення протиправного діяння, знищення його слідів, «нейтралізації» очевидців тощо. Якщо ж раніше дії злочинців найчастіше зводилися до одиничних актів скоєння злочинів і для них головним було не залишити слідів, за якими їх могли б установити та викрити, сьогодні злочинність змінилася не лише кількісно, а і якісно, що виявляється не в окремих актах злочинів, а в системі злочинної діяльності [1, с. 9].

Як справедливо зазначав Р.С. Белкін, досліджуючи зміст цього поняття, що, якщо раніше під протидією розслідуванню розуміли «переважно різні форми й способи приховування злочинів, то тепер це поняття наповнилося ширшим змістом і може бути визначене як навмисна діяльність із метою перешкоджання вирішенню завдань роз-

слідування й установленню істини у кримінальній справі» [2, с. 129].

Інсценування злочину (як одна з форм протидії розслідуванню) може розглядатись «як створення злочинцем доказів, які у своїй сукупності утворюють обстановку, характерну для визначеної, бажаної злочинцем події», про що зазначали Ю.П. Аленін та В.В. Тищенко [3, с. 15].

Р.С. Белкін указував на те, що інсценуванням злочину є «створення обстановки, яка практично не відповідає події, що сталася на цьому місці, може доповнюватися поведінкою і помилковими повідомленнями як виконавця інсценування, так і пов'язаних із ним осіб» [4, с. 332].

М.П. Яблоковуказує на те, що під інсценуванням злочину слід розуміти штучне створення або зміну зацікавленими особами обстановки місця злочину з метою введення слідства в оману [5, с. 237].

Наведені вище точки зору вказують на наявність штучно створених елементів в обстановці злочину, функціональна спрямованість яких передбачає введення в оману слідства. Таким чином, під час дослідження обстановки злочину слідчий має звертати увагу на елементи, які за своєю природою суперечать логічному перебігу речей. Такі елементи є негативними обставинами. Так, М.П. Яблоков наголошує на тому, що слідчий має відмітити і виявити негативні обставини, тобто фактичні дані, які, виходячи з розвитку події злочину та пояснень конкретних осіб, не мають відобразитися в обстановці місця події або ж мають бути, проте вони відсутні [5, с. 237]. Як зазначив В.А. Овечкін, «...в інсценованій злочинцем обстановці місця певної події залишаються обставини, що суперечать припущенню слідчого про перебіг події – негативні обставини, виявлення яких може свідчити про наявність інсценування» [6, с. 38]. В.О. Коновалова визначає негативні обставини як фактичні дані, що, судячи з розвитку події, що відбулася, і поясненням конкретних осіб, не мають перебувати в обстановці місця події або ж повинні бути, але їх у наявності не виявленося [7, с. 54].

Можна говорити про те, що негативні обставини є наслідком дій злочинця, що знайшли своє відображення у слідчій картині злочину. А оскільки вказаний наслідок був сформований у результаті реалізації злочинної діяльності, то вбачається, що негативні обставини є одним із наслідків злочину.

Таким чином, складники обстановки злочину, що суперечать логіці нормального функціонування певних систем та є негативними обставинами, можна розглядати як наслідки злочину, що вказують на наявність інсценування як злочинного діяння, так і окремих його елементів.

Суть негативних обставин, досліджувалась такими вченими-криміналістами, як Ю.П. Алєнін, Л.І. Аркуша, Р.С. Белкін, Б.П. Бразоль, В.С. Бурданова, А. Вайнгарт, О.М. Васильєв, А.І. Вінберг, М.Д. Вороновський, Г.А. Глассон, В.І. Громов, Г. Гросс, В.А. Динту, В.І. Колмаков, Б.М. Комаринець, В.О. Коновалова, М. Лаговієр, С.І. Медведєв, М.О. Селіванов, В.А. Овечкін, О.Р. Ратінов, П.І. Тарасов-Радіонов, В.І. Терєбилов, С.І. Тихенко, В.В. Тіщенко, М.П. Шаламов, І.М. Якімов та інші.

Як справедливо зазначає В.А. Динту, «не дивлячись на функціональну потребу в понятті «негативні обставини», сьогодні не вироблено єдиного підходу до розуміння його внутрішнього змісту і формулювання логічно обґрунтованого визначення» [8, с. 226]. Таким чином, наразі вбачається актуальність дослідження негативних обставин крізь призму значення.

Так, ще в 1892 році Ганс Гросс у своїй фундаментальній роботі «Посібник для судових слідчих як система криміналістики» звернув увагу на важливість виявлення та дослідження негативних обставин у розслідуванні злочинів. Він зазначав, що «цілком мимовільно наштотуєшся на протиріччя, прогалини й недоречності, якщо тільки поступово переходиш від загального до окремого, від причини до наслідку... У цьому разі всі ухили від правди в обстановці події (як у дзеркальному відображенні) згодом дадуться взнаки під час детального опису цієї обстановки. Такими «ухиленнями» від природи в обстановці події будуть ті недоречності й неприродності, які мають місце тоді, коли ця обстановка була створена обманним шляхом так, немовби вона дійсно мала місце» [9].

Слід зазначити, що одним із перших термін «негативні обставини» було вжито І.М. Якімовим. Він зазначав, що в протоколі огляду місця події мають бути відображені всі особливості що властиві або не властиві (раптові) такому огляду. До останніх можна віднести «негативні обставини», тобто такі, що за нормальних умов і за звичного перебігу подій мають існувати, але в окремо взятому випадку відсутні без логічної причини [10, с. 54].

Р.С. Белкін та А.І. Вінберг розглядали негативні обставини так, як факти, що суперечать уявленню про звичний у цій ситуації перебіг речей. Негативні обставини суперечать уявленню про механізм цього діяння, а не самому явищу, сутність якого вони відображають [11, с. 64].

Таким чином, аналізуючи позицію Р.С. Белкіна та А.І. Вінберга, можна розглядати негативні обставини так, як відображення певної діяльності, сутність якої вони транслюють.

У криміналістиці поняття відображення є фундаментальним завдяки його властивості передачі інформації про подію злочину, яка формується за умов взаємодії різних об'єктів у процесі реалізації злочину та подальшої видозміни як результату дифузійного проникнення один в одного. Таким чином, відображення є способом формування, фіксації та передачі криміналістичної значимої інформації про готування, реалізацію та приховання злочинного діяння. Про її значення для криміналістики вказував В.Я. Дорохов, який убачав, що «сутність доказів у кримінальному процесі може буди розкрита тільки на основі теорії пізнання діалектичного матеріалізму, теорії відображення. Завдяки відображенням, як результатам взаємодії злочину з явищами об'єктивної дійсності, стає можливим і його пізнання» [12, с. 74]. Також Р.С. Белкін визначав функцію категорії відображення так, як «філософського фундамента криміналістичної науки» [13, с. 57].

Також у своїй монографії «Ленінська теорія відображення та методологічні проблеми радянської криміналістики» Р.С. Белкін зазначав, що «... зміни у середовищі як результат відображення в цьому середовищі події і є доказами цієї події, тобто ті фактичні дані, за допомогою яких тільки й можна судити про подію злочину. Отже, сам процес виникнення доказів є процесом відображення, а виникнення доказів – результатом цього процесу» [14, с. 9]. Із наведеного вище вбачається, що відображення події злочину є наслідком його реалізації, тобто наслідком злочину.

Слід зазначити, що відображення можна поділити на два різновиди залежно від носія інформації: матеріальне відображення та ідеальне відображення.

Матеріальне відображення – це інформація про подію злочину, яка була зафіксована на фізичних об'єктах, тобто так звані «матеріальні сліди-відображення».

Ідеальне відображення – це інформація про подію злочину, яка була зафіксована у свідомості людини.

Оскільки відображення події злочину є його наслідком, то можна говорити про такий поділ і наслідків злочину. Матеріальні, що наявні в навколишньому середовищі, та ідеальні наслідки злочину, що знайшли своє відображення у свідомості людини.

Оскільки пізнання події злочину слідчий або інша вповноважена особа здійснює за допомогою дослідження наслідків злочину, а не самих злочинних дій у момент реалізації, слід говорити про

наявність так званого ретроспективного пізнання злочинної події.

А.А. Давлатов справедливо зазначає, що «специфіка ретроспективного пізнання полягає в тому, що воно здійснюється на підставі подвійного відображення. Перше відображення – об'єктивне. Воно виникає в момент учинення злочину між подією вбивства і явищами, речами що його оточують. Воно об'єктивне тому, що відбувається незалежно від суб'єкта пізнання (органів судового провадження), які ніяк не можуть вплинути на взаємодію цих об'єктів» [15, с. 26]. Тобто маються на увазі сліди відображення, що лишаються у навколишньому середовищі після підготовки, реалізації та приховання злочину. Можна говорити про те, що матеріальні наслідки злочину є об'єктивним відображенням події злочину на всіх стадіях його реалізації.

Також, автор зазначав, що «друге відображення – суб'єктивне. Воно складається з того, що суб'єкт кримінального процесуального пізнання – слідчий, прокурор, суд – досліджують наявні сліди злочину та подумки встановлюють, реконструюють у своїй свідомості, тобто відображають, минулу злочину подію» [15, с. 26]. Слід зазначити, що вказане твердження можна застосувати й до негативних обставин, зокрема до подій що їм передують. Оскільки негативні обставини є відображенням інсценування, то можна говорити про те, що інсценування є певним джерелом негативних обставин. Для цього необхідно розмежувати процес формування негативних обставин на певні етапи.

Перший етап. Реалізація злочину, яка залишає в навколишньому середовищі сліди – *об'єктивне відображення*.

Другий етап. Під час реалізації інсценування злочинець має дослідити обстановку злочину, визначити те, які її елементи вказують на наявність злочину. Тобто злочинець здійснює *суб'єктивне ретроспективне відображення* події злочину.

Третій етап. Потім він здійснює перспективне моделювання можливого відображення вказаних елементів у свідомості слідчого. Тобто моделює які саме елементи об'єктивного відображення події злочину можуть викликати у свідомості слідчого розуміння наявності кримінальної події, тобто здійснює перспективне моделювання суб'єктивного ретроспективного відображення події злочину у свідомості слідчого.

Четвертий етап. Видозмінює обстановку злочину з метою інсценування іншої події, що в ній сталась.

П'ятий етап. Указані в четвертому етапі дії породжують нові об'єктивні відображення, частина яких може слугувати індикаторами наявності інсценування, тобто негативними обставинами.

Шостий етап. Сприйняття слідчим наявної обстановки злочину, в якій він має ідентифікувати два різних об'єктивних відображення різних подій, події злочину, а також події інсценування. Тобто ретроспективне суб'єктивне відображення події злочину та події інсценування.

Таким чином, за наявності негативних обставин в обстановці злочину, як наслідків злочину слід говорити про наявність подвійного об'єктивного відображення – злочинного діяння та інсценування. До того ж слід указати на наявність подвійного суб'єктивного відображення, первинного у свідомості злочинця і вторинного у свідомості слідчого, який здійснює розслідування кримінального правопорушення.

Література

1. Бахин В.П., Карпов Н.С. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения. Лекции. Киев, 1999. 22 с.
2. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного следствия / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. Москва: Новый Юрист, 1997. С. 129.
3. Аленин Ю.П., Тищенко В.В. Особенности расследования тяжких преступлений против личности. Уч. пособие. Одесса: АО Бахва, 1996. 112 с.
4. Белкин Р.С. Противодействие расследованию и пути его преодоления криминалистическими и оперативно-розыскными средствами и методами. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции органов предварительного расследования / под ред. Т.В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. Москва, 1997. С. 128–132.
5. Яблоков Н.П. Криминалистика: учебник / под ред. проф. Н.П. Яблокова. [изд. 2-е перераб. и доп.]. Москва: Юристъ, 2001. 718 с.
6. Овечкин В.А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками: [учеб. пособие]. Харьков Юрид. ин-т, 1979, 63 с.
7. Коновалова В.О. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів. *Радянське право*. 1958. № 6. С. 53–59.
8. Дынту В.А. Криминальная обстановка и ее отражение в обстановке преступления. *Научный вестник Международного гуманитарного университета. Сер.: Юриспруденция*. 2013. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc5/58.pdf>.
9. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва: ЛексЭст, 2002. 1088 с.
10. Якимов И.Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва, 1925.
11. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). Москва, 1969.
12. Дорохов В.Я. Понятие доказательства. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Москва, 1966.
13. Белкин Р.С. Курс криминалистики в 3-х томах [Белкин Р.С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва, 1970. С. 9.
14. Давлатов А.А. Основы уголовно-процессуального познания. Екатеринбург: Издательство Гуманитарного университета. 1997. 191 с.

Анотація

Рожик Є. М. Місце негативних обставин в системі наслідків злочину. – Стаття.

У статті автор досліджує значення негативних обставин. Визначає місце в системі наслідків злочинів та досліджує рівні відображень, які формують негативні обставини у матеріальній обстановці злочину.

Ключові слова: негативні обставини, наслідки злочину, відображення, обстановка злочину, кримінальне правопорушення.

Аннотация

Рожик Е. Н. Место негативных обстоятельств в системе последствий преступления. – Статья.

В статье автор исследует значение негативных обстоятельств. Определяет их место в системе послед-

ствий преступлений и исследует уровни отражений, которые формируют негативные обстоятельства в материальной обстановке преступления.

Ключевые слова: негативные обстоятельства, последствия преступления, отражение, последствия преступления, уголовное правонарушение.

Summary

Rozhyk Ye. M. The place of negative circumstances in the system of crime consequences. – Article.

In the article the author investigates the significance of negative circumstances. Determines their place in the system of consequences of crimes and examines the levels of reflections that form the negative circumstances in the material circumstances of the crime.

Key words: negative circumstances, crime consequences, reflection, consequences of a crime, criminal offense.